

BEATA WIETESKA-ROSIAK

Uniwersytet Łódzki

**ŚRODOWISKOWA ODPOWIEDZIALNOŚĆ
URZĘDÓW GMIN I STAROSTW POWIATOWYCH
– PRZYKŁAD WOJ. ŁÓDZKIEGO**

Abstract: Environmental Responsibility of the Offices of Municipalities and Districts – Example of the Lodz Region. This paper presents the results of research (2012) in the municipalities and district offices in the area of environmentally responsible actions. Research shows that more than half of respondents indicated that CSR is unknown, or rather unknown in the office. Among the benefits which respondents indicated are: improved relations with the society; image building office and district (municipality). Offices implement environmentally friendly measures but they rather don't know, that these actions can enrol in the concept. Moreover, some activities that do not require additional financial effort, such as monitoring the use of paper and toner, could be implemented in most offices.

Key words: Development, municipalities and district offices, social responsibility, studies, sustainable public administration.

Wprowadzenie

Obecnie działające na rynku przedsiębiorstwa coraz częściej praktykują działania wpisujące się w koncepcję społecznej odpowiedzialności biznesu (*Corporate Social Responsibility* CSR). Firmy zaczęły dostrzegać, że odpowiednie dobrowolne działania skierowane do społeczeństwa i środowiska mogą przekładać się na dodatkowe korzyści mierzalne i niemierzalne, jak np. wzrost zaufania klientów do marki. Koncepcja CSR wiąże się bezpośrednio z sektorem prywatnym, ale może być również wykorzystywana przez administrację publiczną. Celem opracowania jest przedstawienie wyników badań przeprowadzonych w 2012 r. w urzędach gmin i starostwach powiatowych w obszarze środowiskowo odpowiedzialnych działań, wskazanie poziomu

znajomości koncepcji w urzędach wraz z potencjalnie upatrywanymi korzyściami z tytułu realizacji odpowiedzialnych działań przyjaznych środowisku.

1. Problemy środowiskowe i narzędzia sprzyjające ich eliminacji

Rosnące zanieczyszczenie środowiska, nadmierna eksploatacja zasobów nieodnawialnych, efekt cieplarniany i związany z nim wzrost liczby zdarzeń naturalnych to współczesne problemy środowiskowe, do których przyczynia się głównie działalność człowieka, tj. przemysł, energetyka, transport, budowa i eksploatacja budynków, rolnictwo, w tym działalność przedsiębiorstw, gospodarstw domowych i innych podmiotów zlokalizowanych na terenach miast i regionów. Problematyka ochrony środowiska i zrównoważonego rozwoju poruszana jest na szczeblu Unii Europejskiej w takich dokumentach, jak np. Agenda 21, *Europa 2020*, Biała Księga 2011 *Plan utworzenia jednolitego europejskiego obszaru transportu – dążenie do osiągnięcia konkurencyjnego i zasobooszczędnego systemu transportu*, a także w Polsce np. w *Strategii zrównoważonego rozwoju Polski do roku 2025*; *Strategii rozwoju transportu do 2020 r.*, czy lokalnych strategiach zrównoważonego rozwoju jednostki samorządu terytorialnego.

Działania skierowane na poprawę środowiska naturalnego mogą być m.in. realizowane przez podmioty gospodarcze, gospodarstwa domowe, organizacje pozarządowe, a także administrację rządową i samorządową. Przedsiębiorstwa zobowiązuje prawo krajowe i Unii Europejskiej do przyjaznego działania wobec środowiska, z czym wiążą się nakładane na podmioty wymogi co do poziomu emisji zanieczyszczeń do środowiska, opłat ekologicznych, czy kar za niestosowanie się do reguł ochrony środowiska. Współcześnie firmy poza działaniami zgodnymi z prawem dobrowolnie podejmują się realizacji działań zgodnych z zasadami zrównoważonego rozwoju, które wpisują się w koncepcję społecznie odpowiedzialnego biznesu. Dążą m.in. do tego, aby cały łańcuch produkcji oraz dystrybucji stał się przyjazny środowisku. Wśród działań dobrowolnych podmiotów gospodarczych, ale takich których realizacja sprzyja eliminacji problemów środowiskowych jest np. redukcja emisji CO₂ przez kreowanie zrównoważonego transportu w firmie (optymalizacja tras przewozów ładunków, szkolenia pracowników w zakresie ekologicznej jazdy itp.) [Wieteska-Rosiak, 2013, s. 8-12]; wykorzystanie lokalnych zasobów i materiałów, tworzenie zielonych innowacji, zielonych produktów, zielonych miejsc pracy, a także promocja ekologicznych zachowań wśród swoich interesariuszy.

Przedsiębiorstwa sięgają również do koncepcji *green buildings*. W myśl jej założeń starają się, aby budynki, w których zlokalizowane są ich oddziały, funkcjonowały w taki sposób, by w jak najmniejszym stopniu oddziaływały negatywnie na środowisko. W tym celu podejmowane są działania skierowane na zmniejszenie zużycia wody w trakcie eksploatacji budynku, monitoring zużycia energii, wykorzystanie odnawialnych źródeł energii, segregację odpadów, czy montaż stojaków na rowery sprzyjając wykorzystaniu przez pracowników z dojazdów do pracy przyjaznym środowisku środkiem transportu [www.usgbc.org/leed]. Podobnie inwestorzy na rynku nieruchomości, firmy budowlane, zarządcy nieruchomości przez promocję i wykorzystanie wymienionych przykładowych zasad przyczyniają się do kreowania zielonego budownictwa.

Podmioty gospodarcze wdrażają także systemy, jak System Zarządzania Środowiskowego według normy ISO 14001, System Ekozarządzania i Audytu EMAS, które pozwalają na osiągnięcie zapisanych celów z ochrony środowiska [Graczyk 2008, s. 59-61].

Organizacje pozarządowe mogą działać na rzecz ochrony środowiska przez np. organizację akcji proekologicznych, edukację społeczeństwa w tym obszarze, a także mogą podejmować dobrowolne działania związane z oszczędnością papieru w organizacji i wdrażaniem zasad zielonego budownictwa. Gospodarstwa domowe przez segregację odpadów, oszczędność wody i energii, a także preferencje w podróżach co do korzystania z transportu publicznego i rowerowego sprzyjają środowisku i stają się za nie również odpowiedzialne.

2. Społeczna i środowiskowa odpowiedzialność administracji publicznej

Koncepcja społecznej odpowiedzialności polega na dobrowolnym podejmowaniu odpowiedzialnych działań przez przedsiębiorstwo, skierowanych do swoich interesariuszy, np. pracowników, społeczeństwo, środowisko naturalne, co w dłuższej perspektywie przyczynia się do zrównoważonego rozwoju. Istnieją dwa stanowiska argumentujące za i przeciw włączaniu koncepcji w strategię przedsiębiorstw. Ze względu na to, że przedsiębiorstwo wpływa na otoczenie, w którym funkcjonuje, tj. zatrudnienie, stan środowiska, powinno aktywnie działać na rzecz społeczeństwa i środowisko. Jednak firma jest podmiotem wyłącznie nastawionym na zysk, który nie osiąga celów kierując się określonymi wartościami moralnymi, natomiast włączanie się w realizację programów społecznych może dobrowolnie kształtować stosunek społeczeństwa do określonych problemów [Zapłata, Kaźmierczak 2011, s. 166-167].

W myśl koncepcji *corporate citizenship* przedsiębiorstwa, traktowane jako podmioty odpowiedzialne za swoją działalność, powinny ponosić konsekwencje swojego funkcjonowania [*Jak uczyć...* 2011, s. 9], co oznacza, że powinny uwzględniać w swojej działalności obszar społeczny i środowiskowy.

Norma ISO 26000 wskazuje, że koncepcja społecznej odpowiedzialności dotyczy nie tyle przedsiębiorstw, ile wszystkich organizacji, których decyzje i realizowane działania oddziałują na otoczenie, w tym społeczeństwo, środowisko i wszystkich innych interesariuszy. Takie podejście wskazuje, że o społecznej odpowiedzialności można mówić także wśród organizacji publicznych na szczeblu administracji samorządowej.

Temat społecznej i środowiskowej odpowiedzialności władz publicznych został poruszony w przygotowanym dla Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej raporcie pt. *Praktyki społecznej odpowiedzialności w urzędach wojewódzkich z 2011 r.* Poruszył on problematykę społecznej odpowiedzialności urzędów wojewódzkich oraz zidentyfikował działania realizowane w myśl założeń koncepcji.

Tematykę odpowiedzialnych praktyk administracji publicznej przedstawiono w raporcie z 2012 r. *Odpowiedzialny biznes w Polsce. Dobre praktyki.* Wśród nich wymieniono działania w obszarze walki z korupcją, organizację praktyk i staży, promowanie równych szans w zatrudnieniu, działania skiero-

Tabela 1

Przykłady działań społecznie i środowiskowo odpowiedzialnych w urzędach wojewódzkich

Działania wymieniane w obszarze społeczeństwo	Działania wymieniane w obszarze środowisko
<ul style="list-style-type: none"> – obejmowanie patronatem wojewody akcji charytatywnych i edukacyjnych, kampanii społecznych, wydarzeń artystycznych (urząd lubelski, śląski, dolnośląski, świętokrzyski, mazowiecki, wielkopolski), – prowadzenie konsultacji społecznych (urząd: lubelski, świętokrzyski, podkarpacki, mazowiecki), – możliwość odbycia stażu w urzędzie. 	<ul style="list-style-type: none"> – działania mające na celu poprawę właściwości budynku urzędu i zastosowanie w nim ekologicznych rozwiązań (np. termomodernizacja budynku, wprowadzenie elektronicznego obiegu dokumentów w urzędzie), – działania mające na celu promocję świadomości ekologicznej (np. promocja ekologicznych zachowań wśród pracowników).

Źródło: [*Praktyki...* 2011].

wane na zmniejszenie negatywnego wpływu urzędu na środowisko, inicjatywy mające na celu poprawić warunki pracy. Przykłady pochodziły od Urzędu Marszałkowskiego Województwa Mazowieckiego oraz Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej [*Odpowiedzialny biznes...* 2012, s. 19]

Powyższe publikacje wskazują, że społecznie odpowiedzialne działania administracji publicznej nabierają na popularności i stają się częścią ich funkcjonowania. W rezultacie od urzędów wojewódzkich, urzędów gmin, starostw powiatowych zaczyna się wymagać znajomości koncepcji CSR oraz odpowiedzialnych działań skierowanych do klientów, partnerów biznesowych, pracowników, społeczeństwa, środowiska i wszystkich interesariuszy. Działania odpowiedzialne urzędów mogą przełożyć się na jakość funkcjonowania urzędu, zadowolenie interesariuszy i czystsze środowisko. Odpowiedzialne władze publiczne to także duża promocja koncepcji CSR wśród podmiotów gospodarczych. Świadomość sektora publicznego co do znaczenia koncepcji może przełożyć się na wzrost współpracy władz z firmami oraz organizacjami pozarządowymi w zakresie planowania i realizacji odpowiedzialnych działań.

3. Analiza wyników badań w zakresie środowiskowej odpowiedzialności urzędów gmin i starostw powiatowych

W myśl powyższych rozważań oraz zauważając potrzebę kontynuacji badań opisanych w raporcie, pt. *Praktyki społecznej odpowiedzialności w urzędach wojewódzkich* podjęto się realizacji badania w urzędach gmin i starostwach powiatowych woj. łódzkiego, pt. *Spółeczna odpowiedzialność urzędów gmin i starostw powiatowych w województwie łódzkim*.

Badanie zostało przeprowadzone w okresie lipiec-wrzesień 2012 r. Utworzony na potrzeby badania kwestionariusz ankiety został wysłany do urzędów gmin oraz starostw powiatowych woj. łódzkiego. Otrzymano 74 wypełnione ankiety, co stanowiło zwrot na poziomie 42%.

Celem przeprowadzonych badań było określenie poziomu znajomości koncepcji CSR na szczeblu lokalnym, identyfikacja upatrywanych korzyści z działań w myśl zasad CSR oraz identyfikacja realizowanych przez urzędy odpowiedzialnych działań skierowanych do środowiska, społeczeństwa (np. budowa dialogu z mieszkańcami, organizacja staży i praktyk), klientów (np. utworzenie ogólnodostępnej strony internetowej urzędu), pracowników (np. kierowanie się przejrzystymi zasadami rekrutacji), dostawców/partnerów biznesowych (np. regulowanie zobowiązań w terminie).

3.1. Znajomość koncepcji CSR w urzędach gmin i starostwach powiatowych oraz upatrywane z niej korzyści

W celu zbadania poziomu wiedzy w zakresie koncepcji społecznej odpowiedzialności organizacji w skierowanym do władz lokalnych kwestionariuszu zapytano, „Czy w Państwa Urzędzie znana jest koncepcja Społecznej Odpowiedzialności Organizacji (CSR)”. Struktura uzyskanych odpowiedzi była następująca: *Tak* – 26% badanych; *Raczej tak* – 30%; *Raczej nie* – 22%; *Nie* – 19%; *Nie wiem* – 4%. Rozkład odpowiedzi wskazuje, że wiedza na temat koncepcji CSR na szczeblu lokalnym jest zróżnicowana. 55% ankietowanych – wskazało, że koncepcja jest znana lub raczej znana w urzędzie (tylko 26% wskazało jednoznacznie tak), a 41% uznało, że koncepcja nie jest znana lub raczej nie jest znana w urzędzie. Uzyskane wyniki wskazują, że znajomością koncepcji wykazuje się ponad połowa badanych co uznaje się jako pozytywne zjawisko. Należy podkreślić, że wśród podmiotów, które powinny dążyć do popularyzacji koncepcji CSR w gospodarce i społeczeństwie wymienia się m.in. instytucje rządowe i samorządowe [Teneta-Skiwercz 2009, s. 110-111]. Niezmiernie ważną okazuje się więc duża świadomość oraz znajomość koncepcji w sektorze publicznym. Wyniki badań pokazują, że poziom wiedzy na szczeblu lokalnym w tym zakresie jest niewystarczający.

Wśród korzyści, jakie upatrują władze publiczne z tytułu odpowiedzialnych działań urzędów badani najczęściej wskazywali, że jest to poprawa relacji ze społeczeństwem. Odsetek badanych, którzy wskazali tę odpowiedź wynosił 80%, natomiast przypisano jej rangę 4¹. Kolejnymi najczęściej wskazywanymi odpowiedziami były: budowa pozytywnego wizerunku Urzędu (74%), budowa wizerunku jednostki samorządu terytorialnego (72%) oraz podniesienie kultury organizacyjnej urzędu (70%). Wszystkie odpowiedzi uzyskały rangę równą 4 co wskazuje na wysoką istotność. Pozostałe odpowiedzi wskazywał średnio co drugi badany: poprawa stanu środowiska naturalnego (55%; ranga 4²); doskonalenie jakości zarządzania JST (58%; 4), zmniejszenie kosztów funkcjonowania urzędu (57%; 4), poprawa lojalności pracowników urzędu (55%; 3).

Dla 53% badanych działanie w myśl koncepcji CSR wiąże się z realizacją obywatelskiego obowiązku (4). 55% urzędów uznało, że działanie to jest

¹ Do każdego zagadnienia badany był proszony o wpisanie numeru rangi 1-5, według stopnia ważności; 5-najistotniejsza zmienna.

² W dalszej części pracy przyjęto skrót: ranga = r.

zgodne z obecnymi kierunkami rozwoju społeczno-gospodarczego (4), a 32% wskazało, że urząd działa w myśl koncepcji CSR, ponieważ inne urzędy coraz częściej działają zgodnie z nią (2).

3.2. Środowiskowa odpowiedzialność urzędów

W skierowanym do badanych zagadnieniu podjęty został temat dotyczący środowiskowej odpowiedzialności urzędów³. Działania przyczyniające się do poprawy stanu środowiska naturalnego w obszarze mniejszej produkcji odpadów, zużycia papieru w urzędzie, a co za tym idzie oszczędności zasobów środowiska, to elektroniczny system obiegu dokumentów. Takie działanie realizuje się w 55% urzędach (3). Aż 86% badanych wskazało, że w urzędzie wykorzystywana jest poczta elektroniczna (4). Uzyskany wynik wskazuje, że urzędy są w dużym stopniu z informatyzowane i wykorzystują technologie telekomunikacyjne, jednak zdecydowanie mniejszy odsetek urzędów wykorzystuje elektroniczny obieg dokumentów, który usprawnia funkcjonowanie urzędu, oszczędza czas pracowników oraz sprzyja oszczędnościom papieru. W celu optymalizacji wykorzystania papieru i tonera przez urzędy, 59% badanych wskazało, że istnieje w tych obszarach monitoring (3). Prawie połowa, bo 54% stwierdziła, że prowadzona jest segregacja odpadów wytwarzana w urzędzie. Nie jest to satysfakcjonujący wynik biorąc pod uwagę, że odpowiedzialny urząd to również przykład dla społeczności lokalnej. W myśl założenia, urzędy promując wśród mieszkańców segregację odpadów powinny także wykazywać się w tym obszarze dobrymi praktykami budując tym samym swój wizerunek i zaufanie społeczeństwa. Traktując to działanie jako jedno z podstawowych, które przyczynia się do ochrony środowiska, zastanawiająca jest również uzyskana na poziomie 3 ranga wskazująca na niewielką dla samorządów istotność działania. Popularniejszym działaniem w urzędach jest organizowanie na terenie gmin/powiatów zbiórek wielkogabarytowych oraz zużytego sprzętu elektrycznego i elektronicznego – 78% odpowiedzi, ranga nr 4. W 45% urzędach została zainstalowana nowoczesna instalacja sanitarna w celu zmniejszenia zużycia wody i prowadzenia racjonalnej gospodarki wodą.

W celu zmniejszenia emisji CO₂ do środowiska urzędy mogą prowadzić racjonalną gospodarkę energią. 78% badanych wskazało, że w urzędach dba się o wyłączanie niepotrzebnego oświetlenia w pomieszczeniach rzadko używanych oraz w godzinach nocnych (r. 4). 59% przyznało, że wymieniło

³ Poruszane zagadnienia wpisują się w założenia koncepcji zielonego budownictwa.

żarówki na świetlówki energooszczędne (r. 4). Działania w obszarze termomodernizacji budynku, np. wymiana okien, ocieplenie budynku przeprowadzone zostały w 86% urzędach (r. 4). Działania te przyczyniają się do zmniejszenia strat ciepła i zużycia energii przez budynek, a dalej do spadku emisji CO₂. W przypadku działań skierowanych na promocję wykorzystania odnawialnych źródeł energii, 57% badanych stwierdziło, że takie realizuje (r. 4).

Odpowiedzialny urząd to także odpowiedzialni pracownicy, badania wskazują, że promowanie ekologicznych zachowań wśród urzędników realizowane jest u 55% podmiotów.

W kwestionariuszu ankiety zadano pytanie, czy urząd wdrożył System Zarządzania Środowiskowego zgodny z normą ISO 14001. 26% badanych wskazało, że zrealizowało takie działanie. Nie jest to duży procent, jednak wskazuje, że samorządy znają to narzędzie i dostrzegają potrzebę jego wdrażania. Niewielka popularność może być również związana z tym, że aspekty środowiskowe w urzędach nie są duże, jak w przypadku przedsiębiorstw. Należałoby w tym przypadku także zbadać, jak samorządy postrzegają zarządzanie środowiskowe, czy jako doskonalenie wewnętrznych procesów, czy procesy decyzyjne w których uczestniczą, np. rozwój infrastruktury transportowej, zapewnienie bezpieczeństwa publicznego, co wiąże się z osiągnięciem założonych celów w strategiach rozwoju lokalnego. Uśrednione rangi przypisane przez respondentów dały wynik 2. Należy jednak podkreślić, że jedno starostwo powiatowe i urząd miejski przypisał rangę na poziomie 5. Oznacza to, że oba urzędy uznają, że wdrożony system jest istotny w przypadku realizacji działań sprzyjających ochronie środowiska. Wdrożenie normy ISO 14001 i uzyskanie certyfikatu świadczy o tym, że organizacja zwraca uwagę na wymogi związane z poszanowaniem środowiska naturalnego.

Jednym z działań, które mogą przyczynić się do ochrony środowiska, w obszarze transportu są również preferencje co do wyboru dostawców. 41% podmiotów (r. 3) wskazało, że stawiają na lokalnych dostawców⁴, co wpływa na krótszy transport dostaw i w konsekwencji na mniejszy poziom emisji zanieczyszczeń do środowiska. Ponadto, 29% respondentów przyznało, że urząd od dostawców/partnerów biznesowych wymaga działań proekologicznych (r. 3).

W kwestionariuszu ankiety przy każdym zagadnieniu pozostawiono odpowiednią rubrykę, w której zapytane urzędy mogły wpisać inne środowiskowo odpowiedzialne działania. Po przeprowadzonej analizie otrzymanych kwestio-

⁴ Respondenci podkreślali, że: *Tylko w przypadku, gdy nie obowiązuje Prawo zamówień publicznych/Tylko w postępowaniach podprogowych.*

nariuszy okazuje się, że żaden z respondentów nie wypełnił rubryki. Przyjmuje się, że w urzędach gmin i starostwach powiatowych nie realizowane są inne niż zaproponowane w kwestionariuszu działania sprzyjające ochronie środowiska naturalnego. Jakkolwiek można upatrywać niewielkiej wiedzy z zakresu możliwych do wykorzystania przez urzędy narzędzi, których wykorzystanie mogłoby wpływać na poprawę stanu środowiska oraz wpisać się w koncepcję CSR⁵.

Zakończenie

Przeprowadzone badania wskazują, że wiedza na temat koncepcji społecznej odpowiedzialności jest niewystarczająca w urzędach na terenie woj. łódzkiego biorąc pod uwagę duże znaczenie administracji publicznej w promocji koncepcji CSR. Można sugerować, że podobna jest sytuacja w administracji samorządowej na terenie pozostałych województw. Stwierdzenie to należałoby poprzeć dalszymi kompleksowymi badaniami w tym obszarze. Władze rządowe powinny skoncentrować się na zwiększeniu wiedzy na temat koncepcji społecznej odpowiedzialności na szczeblu lokalnym i regionalnym, co może wpłynąć na wzrost popularności koncepcji w sektorze MŚP, w którym to upatruje się dużego potencjału w Polsce w zakresie realizacji działań odpowiedzialnych. Należy wskazać, że również wiedza wśród przedsiębiorstw w Polsce nie jest na poziomie bardzo dobrym⁶.

Wnioskuje się, że w urzędach praktykuje się odpowiedzialne środowiskowo działania, ale upatruje się braku wiedzy na temat, że działania wpisują się w założenia koncepcji CSR. Podobną tendencję dostrzega się w sektorze prywatnym. Polskie MŚP często są nieświadome, że realizują działania wpisujące się w założenia społecznej odpowiedzialności [Gasiński, Piskalski 2009].

Niektóre działania, które wpisują się w poprawę środowiska mogą wiązać się z dodatkowymi kosztami urzędów, co w dobie kryzysu finansowego może nie iść w parze z ich realizacją oraz utrzymaniem rentowności podmiotu. Obserwuje się, że pewne działania środowiskowe, które nie wymagają nakładu dodatkowych środków finansowych, np. monitoring zużycia papieru i tonera, nie są, a mogły by być realizowane w urzędach w większym stopniu.

⁵ Na przykład montowanie przed urzędem stojaków rowerowych, co może przyczynić się do zmiany preferencji pracowników co do wyboru środka transportu, jakim podróżują do pracy, tj. z transportu samochodem osobowym na transport rowerowy.

⁶ Przykładowo ok. 1/3 badanych firm w [Raportcie... 2011, s. 9], raczej nie słyszała lub nie słyszała o koncepcji CSR.

Podsumowując, zrównoważony rozwój miast i regionów potrzebuje odpowiedzialnych działań przedsiębiorstw, administracji publicznej, organizacji pozarządowych, gospodarstw domowych oraz pozostałych podmiotów zlokalizowanych na terenie miast i regionów.

Literatura

- Gasiński T., Piskalski G., 2009, *Zrównoważony biznes. Podręcznik dla małych i średnich przedsiębiorstw*. Wyd. Olga Figurska LUNATIKOT, Warszawa.
- Graczyk A., 2008, *Zarządzanie środowiskowe w przedsiębiorstwie*. Wyd. UE, Wrocław.
- Jak uczyć o społecznej odpowiedzialności i zrównoważonym rozwoju*, 2011, Przewodnik dla nauczycieli, FOB, Ministerstwo Gospodarki.
- Odpowiedzialny biznes w Polsce. Dobre praktyki*, 2012, Raport, Forum Odpowiedzialnego Biznesu.
- Praktyki społecznej odpowiedzialności w urzędach wojewódzkich*, 31.05.2011, Raport.
- Raport z badań sektora MŚP z zakresu znajomości koncepcji społecznej odpowiedzialności biznesu i praktyki jej wdrażania ze szczególnym uwzględnieniem aspektu współpracy z organizacjami pozarządowymi 2011*, <http://www.odpowiedzialny-biznes.eu/tinyMCE/plugins/filemanager/files/RaportCSR.pdf>.
- Teneta-Skiwercz D., 2009, *Rola administracji rządowej w zakresie rozwoju CSR w Polsce*, [w:] *Społeczna odpowiedzialność biznesu. Uwarunkowania, kontrowersje, dobre i złe praktyki*, Z. Pisz, M. Rojek-Nowosielska. Wyd. UE, Wrocław.
- Wieteska-Rosiak B., 2013, *Transport zrównoważony w przedsiębiorstwach międzynarodowych*. „Transport miejski i regionalny”, nr 3.
- Zapłata S., Kaźmierczak M., 2011, *Ryzyko, ciągłość biznesu, odpowiedzialność społeczna. Nowoczesne koncepcje zarządzania*. Wolters Kluwer Oficyna. www.usgbc.org/leed.